

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar**

**Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében
A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”**

című

**doktori (Ph.D.) értekezés
tézisei**

Ködöböcz Gábor

Debrecen, 2005

I. Az értekezés tárgya, célja és módszerei

A posztmodern szövegek korában talán korszerűtlen vállalkozásnak számíthat egy olyan költészetről értekezni, mint amilyen a Kányádi Sándoré. Én azonban ahhoz az értelmezői közösséghez tartozom, amelyik változatlanul bízik a szerves építkezés és a szintézisteremtés lehetőségében. Személyes érintettségem és érdekeltségem is arra kötelez, hogy legjobb tudásom szerint nézzek szembe azzal az egzisztenciális, morális, szellemi kihívással, amelyik a Kányádi-féle esztétikai magatartásban manifesztálódik. Ez a lírai létértelmezés -az utóbbi időszak disszonáns hangjai ellenére is- megkerülhetetlen értéke a magyar irodalomnak. Bizonyos fokig modellszerűnek is tekinthető, hiszen Kányádi Sándor költészete „poétikailag sokarcúvá formált, morálisan elkötelezett nyelvi cselekvés”. Lényegi sajátossága, hogy a művészi megnyilatkozás a különböző nyelvhasználatok viszonylagosító diskurzusával dacolva képes artikulálni a lírai személyiség értékrendjét és létbeli pozícióját.

Kányádi Sándor Romániában élő kisebbségi költő. Ez a tény nemcsak létét, magatartását befolyásolja, hanem témaválasztását, erkölcsét, mozgásterét is. Amit 1967-es bécsi előadásában a romániai magyar költészetről mondott, saját költészetére is találó: „Tekintete: tiszta, inkább szelídnek, békésnek mindható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét s az atombombáét egyaránt.”. Ebben a jellemzésben a couleur locale mellett a tág horizontú szemlélődés igénye a lehangsúlyosabb elem.

Kányádi Sándor mintegy öt évtizedes életművét hagyomány és újítás kettősségében próbálom értelmezni. Tradíció és modernség relációjában azt az elvet tartom szem előtt, hogy az új és régi nem esztétikai érték kategória, nem az esztétikai minőségről mond ki döntő szót. A régi lehet éppoly jó esztétikailag, mint amilyen sikerületlen és rossz az új. Kányádi a hagyományt a személyesség, az éppen időszerű alkotói szándékok nézőpontjából „olvassa újra”, ez egyúttal a hagyomány „újrairását” is jelenti. Költőnk esetében leginkább Petőfi, Arany, József Attila és Illyés Gyula lírai örökségére valamint az Áprily-Tompa-Reményik-féle transzszilván tradícióra kell gondolnunk.

Kányádi Sándor költészetében viszonylag nagy számban vannak jelen az egy-egy poétikai tapasztalat korszakküszöbén álló paradigmatiszta művek. A művészi törekvések eszmei-erkölcsi mélyrétegét magukban hordozó reprezentatív darabok tüzetes vizsgálatával nemcsak a Kányádi-poézis líratörténeti jelentőségét érzékeltetem, hanem hangsúlyozom azt is, hogy a Szabófalvától San Franciscóig szemlélődő, a művészetet közösségi rítusként és kulturális kötőerőként felfogó szerző az irodalom herderi paradigmájához kötődve alakítja ki poétikai elveit és építi föl líravilágát.

A látvány és reflexió kettősségére épülő Kányádi versekben a tárgyiasság és gondolatiság oszcilláló szintézisével születhetnek meg a jelkép, látomás és példázat összetéveszthetetlenül egyéni válfajai, melyekben mindvégig kitüntetett hely illeti meg az olyasféle toposzokat, mint a folyó, tenger, óceán, nap, hold, csillag, harmat, harang, csengő, kolomp, kő, fa, nyárfa, erdő, ló, farkas, bárány. Ezek a világgépépítésben is kulcsfontosságú szemléleti elemek jelentésekben, allúziókban egyre inkább feldúsulnak, mígnem komplex metaforává, rendszerint lét-és /vagy sorsmetaforává válnak.

Munkámban kiemelten foglalkozom az olyan nézőpontváltó, változatos effektusokat alkalmazó, motívumösszegző líraalakzatokkal, mint a *Fától fáig*, a *Fekete-piros* vagy a *Halottak napja Bécsben*. A népköltészeti indíttatás és avantgárd ösztönzés felismerésén túl a befogadó számára ezek a reprezentatív poemák tehetik valóban érthetővé és egyértelművé azt,

hogy ha Kányádi Sándor talán nem kifejezetten és minden tekintetben modern, de semmiképpen nem korszerűtlen költő. A népitől a modernig, a daloktól a „szövegekig” megtett utat végigkövetve, a horizonttágulással és klasszicizálódással együtt járó poétikai és műfaji gazdagodást vizsgálva egy részleges és viszonylagos szemléletváltásra, a létbeli pozíció és az esztétikai magatartás bizonyos fokú átértékelődésére hívom föl a figyelmet. A költő *Mosolyok mögött* című 1977-s verse is utal erre: „... a horizontális titokzatosságból /negyven év múltán vertikális lett/ elégedett lehet velem eképpen a/ legmodernebb igényeket/ támasztó szövegmagyarázó is/ igazán elégedett”.

A hosszmetesz és a keresztmetesz elvét egyidejűleg érvényesítő, ötvenöt műelemzést tartalmazó értekezésemben az életmű legmarkánsabb, legmaradandóbbnak vélt szegmenseire összpontosítom figyelmemet. Kányádi Sándor mennyiségileg is hatalmas életművén belül a műfordítások és gyerekversek olyan számottevőek és annyira jelentősek, hogy azokat érdemük szerint csak egy másik dolgozatban lehetne megvizsgálni. Jóllehet tiszteletben tartom Kányádi Sándor felfogását, miszerint nincsen felnőttvers és gyerekvers, csak vers vagy nem vers. Továbbá osztom a szerzőnek azt a nézetét is, hogy műfordításai költői munkássága szerves részének tekintendők. Ezzel együtt a jelzett szűkítés racionális megfontolásokból feltétlenül szükséges.

A kritikai közvélekedés szerint és általam is fontosnak tartott költemények (*Könyvjelző, Sor(s)-vers, A prédikátor könyve, A bujdosni se tudó szegénylegény éneke, Kuplé a vörös villamosról, Örmény sírkövek, Kettős ballada, Oki Asalcsi balladája, Előhang, Krónikás ének, [Illyés Gyulának-odaáttra]* stb.) interpretációjának elmaradása is racionális okokkal magyarázható.

Ami pedig a követendő metodikát illeti, a Kányádi recepció avatott szerzőire támaszkodva, a szövegekkel való dialogikus viszonyra törekedve, az úgynevezett szoros olvasás („close reading”) jegyében végzem a munkámat. Számomra fölöttébb megszívlelendő, ahogyan Balassa Péter a kíváncsú kritikai magatartásról nyilatkozik: „... irodalomról akkor tudunk szakszerűen beszélni, hogyha szertejűk a tárgyat. Szeretni a tárgyat- ez nem azt jelenti, hogy elnézőek vagyunk. Vannak fiatal meg kevésbé fiatal emberek, akik nem azért csinálják ezt, mert szeretik a tárgyat. Nem értem őket. Egyedül a szeretet tartozik a tárgyhoz.”.

II. Az értekezés főbb megállapításai, tudományos eredményei

Kányádi Sándor mintegy öt évtizedes irodalmi jelenlétét hagyomány és újítás, tradíció és modernség, kontinuitás és diszkontinuitás kettősségében lehet értelmezni. A kolozsvári/ budapesti költő versvilágában a tradíció biztonságérzetét talán csak a megújulásra kész ambíció lendítőereje múlja fölül. A hagyományos költői népiességtől induló lírikus a klasszikus modernség és az utómodernség vívmányait elsajátítva vált a transzszilván tradíció poétikailag sokarcú, kánonképző költőjévé. Kányádi a nyelvi, kulturális, történelmi sokféleségből táplálkozó összetettség költője, ám költészetének erkölcsi-eszmei mélyrétege hihetetlenül szilárd. Az életmű organikus jellegére vall, hogy a pályáívből megfigyelhető folyamatos változás, szüntelen tágulás és állandó gazdagodás közben a költői szemlélet magja és formai mélyszerkezete lényegileg érintetlen marad. Miközben végig önmagát írja és alkotja

autonóm hűséggel és fegyelemmel, aközben a metamorfózisra, a megújulásra való képesség költőjeként, experimentáló szerzőként ragadja meg az olvasót.

A világgépépítésben és szemantikumképzésben kulcsfontosságú szemléleti elemek, a költői éréktudatot kifejező értékelképek vonatkozásában különösen szembetűnő Kányádi természet- és valóságközeli attitűdje. Ez egyebek mellett azért is nagyon fontos, mert a jó metafora mindig a valóságból sarjad, és oda is tér vissza. A kolozsvári költő számtalan emlékezetes szépségű opusában leginkább emiatt lehet olyasféle benyomásunk, hogy a vers metaforikája és formarendje másképpen el sem képzelhető.

A lírai alany elhasonulása és tárgyakba való áttűnése kapcsán jegyezzük meg, hogy a költőtől a teljes kitarukozás és a személytelen tárgyiasság egyformán idegen. A Kányádi-líra szignifikáns vonulata azt bizonyítja, hogy a lírai én akkor is kifejezésre juthat -még hozzá változatos nyelvi, grammatikai, ritmikai, képi eszközökkel-, ha meg sem jelenik. A versvilág nagyobbrészt azt igazolja, hogy szimpla személytelenség és tárgyiasság helyett szerencsésebb felületi vagy stíluszintű személytelenségről és tárgyiasságról beszélni.

Kányádi reflexív jellegű életművét a hatvanas évek derekától változó intenzitással kíséri a nyelvi- stilisztikai- poétikai kétely. A korszerűség és kommunikációképesség egyidejű realizálhatósága, a nyelvi jel és jelentés összefüggésének problémája őt is megéri ugyan, de az újszerű feltételekhez való alkalmazkodás nem jelent nála törést vagy önfeladást; a jel és jelentés viszonya igazán sohasem válik kérdésessé. Az én-disszimiláció, illetve a deszemiotizáció programja például csak átmenetileg és periférikusan jelenik meg verseiben.

A lírai modernizálódás Kányádi Sándor költészetében nem jelent(het) teljes szakítást; a hagyományok éltető ereje az átalakulásban is megmarad. Költőnk mindig a már meghódított minőség többletével lép a transzformáció mind magasabb lépcsőfokaira. A poétikai paradigma módosulását illetően ez azt jelenti, hogy az első három, árnyalatokban eltérő, de lényegileg hasonló írástechnikát működtető kötet után a *Kikapcsolódás* jelzi azt a törekvést, amely a korábban képviselt késő romantikus poétika héttérbe szorításában, illetve egy modern, avantgárd kifejezőtechnikát is alkalmazó írásmód térhódításában ragadható meg. A cezúra jellegű kötet versvilágában voltaképpen nem történt egyéb, mint hogy a korábbi emblemikus művekben fölépülő metaforikus jelstruktúrák felől nézve a költő birtokba vette, megértette és meghaladta saját lírai hagyományát. A referenciaszövegek dinamikus elemei az új kommunikációs helyzet továbblépésre sarkalló tényezői lettek, miként a hajdani szimbólumok is inspiráló előzmények a világnyivá táguló lényegmegragadás útján. A jelentések megőrző és megújító mozgásában lezajló paradigmaváltás azért lehet részleges és viszonylagos, mert a hagyomány folytatás és felfüggesztés egyszerre.

Az újszerű költészetértelmezések iránti érdeklődés, az átalakuló olvasói-befogadói stratégiákban való érdekeltség is magyarázhatja azt, hogy a költő rendkívül tudatosan keresi a megfelelő nyelvi-formai megoldásokat, a közlés és kifejezés legalkalmasabb lehetőségeit. Miközben a tárgynyelvet metanyelvvé változtatja, aközben a Kányádi-versek szövegalánya a kommunikációképesség és korszerűség követelményét egyaránt teljesíti. Kányádi a szövegirodalom korában következetesen törekszik az élőnyelvi jelenlétre. Verseinek nyelvi-poétikai megformáltsága, beszédszerű természetessége és közvetlensége teszi, hogy már első találkozáskor kommunikálni képes az olvasóval. A „közérthető összetettség” költője úgy építi föl magánmitológiáját, hogy eközben etikum és esztétikum elválaszthatatlanságát, élet és költészet átjárhatóságát is megőrzi. Az esztétikai élmény ontogenezisének összetettségére, az esztétikai megértés komplexitására irányítja a figyelmet.

A pályáiv egyik lényegi ismérve, hogy a lírai személyiség sohasem szakad el a szülőföld és a nyelvi közösség aktuális problémáitól; az egzisztenciális, magánjellegű dilemmákat rendre a sorssal, a közös létgondokkal való szembenézés szorítja háttérbe.

A poétikai én eltéphetetlen szálakkal kötődik a helyhez, ami számára otthonként adatott, ám eközben nagyvilágban és nembeliségben gondolkozva mindig a legméltóbbat célozza meg: a lét határainak szüntelen tágítását, a belakható világ emberileg lehetséges teljességét. A transzszilván elkötelezettségű Kányádi-líra azáltal tarthat számot sokak érdeklődésére, hogy a provincia vallomása, illetve a szülőföld mítosza rendkívül tág szellemi dimenziókban és igen hajlékony, modern verseszédben jelenik meg. Nagygalambfalva problémája egy poétikailag sokarcúvá formált, európai horizontú, korszerű líravilágban kaphat hangot.

Kányádi költészetének erősen dialogikus természete a magyar-és világirodalmi kánonnal folytatott állandó párbeszédet is jelenti. A nagy elődökkel és egykori/mai pályatársakkal való dialogikus kapcsolat révén az ön-és létmegértés új dimenzióinak bekapcsolása, ontológiai-metafizikai távlatokba helyezése, az emberi létezés alaphelyzetének és alapmotíváltságának fölmutatása megy végbe. A költőelődökhöz írott portrékban, illetve a peregrinus őseket megidéző alakrajzokban a tradícióhoz való kötődés mindig egy bizonyos értékrendhez és magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként fogalmazódik meg. A minőségeszményt a magavállalás moráljával összekapcsoló versekben a szövegálmány legteljesebb érintettsége és érdekeltsége nyilvánul meg. Ebben az értelemben a portréversek és a lírai nekrológok művészetfilozófiai érvényű ars poeticák avagy konfesszionális jellegű monológok, hiszen bennük önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy-és célképzeteit mutatja föl a költő.

A kialakultságában, poétikai, világképi természetében többé-kevésbé lezártnak tekinthető Kányádi-líra számottevően már aligha módosul, de a kilencvenes évek összetett szemantikájú és finom nyelvi strukturáltságú darabjai is arra figyelmeztetnek bennünket, hogy kortárs költő esetében véglegességről beszélni föltöbb veszélyes. A *Valaki jár a fák hegyén* gyűjteményes kötet újabb opusai reményt keltően dinamikus, új szintézist ígérő állapotában láttatják a költőt. A késő modern elvárásoknak is eleget tevő kötetcímadó mű - az „őszikék” más verseihez hasonlóan – jelzi a Kányádi-líra izgalmas távlatait és újszerű lehetőségeit. A *Felemás őszi versek* (2002) régi-új darabjai is ezt a várakozást/véleményt támasztják alá.

III. Az értekezés eredményeinek alkalmazhatósága, hasznosítási lehetőségek:

- A felsőoktatásban a határon túli magyar irodalomról szóló előadásokon, szakszemináriumokon, speciálkollégiumi kurzusokon
- A középiskolai irodalomtanításban a műértelmező módszerek és eljárások (szinkron, diakron, komparatiztika, szoros olvasás, heremeneutika) érzékeltetésére
- Adalék és forrás lehet a kortárs erdélyi líra egyik nagy formátumú, sokak által olvasott költőjének jobb megismeréséhez
- Alapul szolgálhat egy teljességre törekvő, az életművet a maga sokszínű gazdagságában szemlélő Kányádi-monográfia megírásához
- Hasznosnak bizonyulhat a tudományos ismeretterjesztésben a 20. századi líratörténet folyamatainak, törekvéseinek tradíció és modernség összefüggésében történő vizsgálatához
- Sajátos szempontokat nyújthat a lírai alkotások hangsúlyosan szövegközpontú, hermeneutikai interpretációjához, elősegítheti az irodalomelmélet és műelemzés egymáshoz közelítését

IV. A témából készült publikációk jegyzéke:

1. Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében. A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”. Csokonai Könyvtár, 26., Szerk.: Bitskey István és Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.
2. Fejezetek Kányádi Sándor költészetéről. In: Értékvilág és formarend (Esszék és tanulmányok) . Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2003. 9-71.
3. A szakrális és a profán érintkezése Kányádi Sándor költészetében. In: Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Szerk.: Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 100-117. Ua.: Tanulmányok Kányádi Sándorról. Szerk.: Márkus Béla. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 369-381.
4. Petőfitől Pán Cogitóig. Gyorsfénykép Kányádi Sándorról. In: Költők könyve 2003. Szerk.: Körössi P. József. Noran könyvek Kft., Budapest, 2003. 92.
5. Egy esztétikai magatartás avagy egy magatartás esztétikája. Kányádi Sándor: Pergamentekercsekre (műelemzés). In: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szerk.: V. Raisz Rózsa. Eger, 1991. 83-97.
6. Poétikai és műfaji változások Kányádi Sándor nyolcvanas évekbeli költészetében. Hitel, 1995/2. 94-101.
7. „én félek még reménykedem” A remény és félelem motívuma Kányádi Sándor lírájában. Hitel, 1999/5. 81-90.
8. „minden más táj csak óceán” A transzszilván avantgárd és a szülőföld-mítosz újragondolása Kányádi Sándor hetvenes évekbeli költészetében. VÁRhely, 2000/4. 73-79.
9. Értéktanúsítás és sorsvállalás Kányádi Sándor portréverseiben. Forrás, 2001/2. 52-58.
10. „búvunk egymás árnyékába” Kányádi Sándor szerelmi tárgyú lírájáról. Napút, 2001/2. 90-94.
11. Kányádi Sándor költészetszemléletének alakulása, a lírai személyiség formálódása. Bárka, 2001/2. 61-69.
12. A poétikai paradigma és a létérzékelés módosulása Kányádi Sándor hatvanas évekbeli költészetében. Polisz, 2001/4-5. 50-56.
13. Értékjelkép és értéktudat összefüggése Kányádi Sándor hitvallásszerű verseiben. Új Hevesi Napló, 2001/ 3-4. 49-51., 48-49.
14. „szabófalvától san franciscoíg” Kányádi Sándor: Halottak napja Bécsben. Magyar Napló, 2001/7-8-9. 83-85.
15. Kányádi Sándor: Felemás őszi versek. Új Könyvpiac, 2002. április, 18.

16. A változat-és motívumösszegzés alakzatai Kányádi Sándor költészetében (Fától fáig, Fekete-piros). Kortárs, 2002/7. 93-100.

17. „boldog akinek a térdén/ egy nemzet lovagolhat” A Kányádi recepció főbb tanulságai. Napút, 2004. május, 7-10.